

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2024.01.030

УДК 911.375-047.86 "2022/..." : 911.3-047.44(477.7Mar)(045)

| Підгрушний Г. П., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-8366>,

| Сікорська Л. Б.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5301-5439>

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

Нищення українських міст під час російської агресії (суспільно-географічний аналіз на прикладі Маріуполя)

У цьому дослідженні зроблено спробу дати аналіз і узагальнити особливості та наслідки нищення міст південного сходу України російськими окупантами на початковому етапі повномасштабної вторгнення. Встановлено, що застосування агресором тактики «випаленої землі» призвело до повного знищення великої кількості населених пунктів. Це зумовило катастрофічне порушення планувальної організації території держави. Наймасштабніших руйнувань і втрат цивільного населення зазнав Маріуполь — потужний соціально-економічний центр України. Проаналізовано особливості господарського розвитку міста, формування його соціуму, ідентичності населення, суспільних функцій. Особливу увагу було приділено формуванню планувальної структури міста під впливом економічних та природних чинників. З'ясовано, що саме планувальна структура значним чином визначила напрямки просування окупаційних військ, розміщення ядер спротиву захисників міста, ареалів поширення руйнувань. На основі медіаскрінінгу авторами була зроблена спроба аналізу соціально-економічної та демографічної ситуації в місті в умовах окупації. Встановлено, що місто понесло величезні людські втрати, повністю зруйновано його економічну базу та інфраструктуру. Заяви окупантів про відбудову Маріуполя мають пропандиско-декларативний характер. Окупаційна влада активно здійснює заходи щодо зміни етнічної структури населення, його ідентичності. Встановлено, що масштабний урбіцид Маріуполя та геноцид його населення стали лише першим етапом складнішого процесу повного переродження міста, який визначається авторами як «міська трансмутація». Її суть полягає в повній заміні містоформуючої бази, планувально-функціональної структури, населення міста з його демографічними характеристиками, освітнім рівнем, ідентичністю. З'ясовано, що концепції післявоєнної відбудови Маріуполя мають передбачати зміну його функціонального типу. Пов'язано це із тим, що повне відродження чорної металургії Маріуполя в процесі його післявоєнної відбудови є досить проблематичним. На думку авторів, відбудова міста має здійснюватись на основі переходу до новітніх технологічних устроїв, що базуються на діджиталізації, зелених технологіях, циркулярних виробництвах тощо.

Ключові слова: урбіцид російська військова агресія, планувально-функціональна структура, ідентичність населення, міська трансмутація, Маріуполь.

UDC 911.375-047.86 "2022/..." : 911.3-047.44(477.7Mar)(045)

| Pidgrushnyi, G. P., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2116-8366>,

| Sikorska, L. B.,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5301-5439>

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

Destruction of Ukrainian Cities During the Russian Aggression (Socio-Geographical Analysis Based on Mariupol)

The objective of this study is to examine and summarize the features and consequences of the devastation of cities in southeastern Ukraine by the Russian invaders during the initial phase of a large-scale war. It has been determined that the occupier's adoption of the scorched earth tactic resulted in the complete destruction of numerous settlements, including dozens of cities within the country. It led to a severe disruption of the state's territorial planning structure. Mariupol, a prominent socio-economic center of the nation, endured extensive devastation and significant civilian casualties. The article examines the distinctive characteristics of the town's economic progress, the development of its society, the identity of its population, and its social roles. Special emphasis is given to the establishment of the city's planning framework in response to economic and environmental factors. The planning structure significantly influenced the enemy's advance, the positioning of the city's defenders' strongholds, and the areas that were destroyed. The authors aim to analyze the socio-economic and

demographic situation in the city under occupation, based on the media screening. The city has experienced significant civilian casualties, and both its economic framework and infrastructure have been entirely demolished. The occupiers' statements regarding the reconstruction of Mariupol can be characterized as propagandistic and primarily consisting of declarations. The governing authorities are actively implementing measures to alter the ethnic composition of the population and its cultural identity. The authors define the large-scale destruction of Mariupol and the extermination of its population as the initial phase of a more intricate process of comprehensive urban transformation, referred to as urban transmutation. The key component of it involves an extensive redesign of the city's urban foundation, planning, and functional framework, as well as the city's population with its demographic traits, educational attainment, and cultural identity. The post-war reconstruction of Mariupol should incorporate a reevaluation of its role, as the complete reconstruction of ferrous metallurgy in Mariupol during this process presents major challenges. The city's reconstruction should prioritize the adoption of cutting-edge technological systems centered around digitalization, green technologies, circular production, and other similar advancements.

Keywords: *urbicide, russian military aggression, functional planning framework, population and identity, urban transmutation, Mariupol*

Актуальність теми дослідження

Від початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. Україна увійшла в нову, незнану для нинішніх поколінь, трагічну реальність. Її головною ознакою стало застосування ворогом так званої тактики «вогняних валів» та «випаленої землі». Сотні населених пунктів держави зазнали масштабних руйнувань, мільйони громадян стали біженцями, тисячі людей загинули. Низку міст південного сходу країни було вщент знищено. Серед них не лише невеликі міста — Попасна, Волноваха, Мар'їнка, а й значні індустріальні центри — Рубіжне, Лисичанськ, Сіверськодоонецьк, Бахмут. Особливе місце в цьому переліку посідає Маріуполь — велике, промислово розвинуте місто,

морський порт, значний освітній та культурний центр країни. Крім іншого, Маріуполь відіграв роль потужного полюса розвитку, який здійснював консолідаційний вплив на все Приазов'я.

Ліквідація наслідків російської агресії потребує ґрунтовного наукового осмислення, узагальнення територіальних чинників, проявів та масштабів руйнувань в урбанізованих системах країни, розроблення конструктивних заходів щодо їхньої відбудови на якісно новому рівні. Оскільки вся ця проблематика має чітко виражений територіальний складник, провідну роль у її вирішенні покликані відігравати суспільно-географічні дослідження.

Стан вивчення питання, основні праці

Поняття «руйнування/перебудова міста» уперше зустрічаємо в науковій літературі та публіцистиці ще на рубежі 60–70-х рр. минулого століття. Здебільшого його вживали в архітектурному професійному середовищі щодо позначення перебудови, перепланування та реконструкції міст чи певних їхніх районів. Водночас наголошувалось, що така реконструкція могла бути недоцільною, непродуманою, у разі якої повністю, або ж частково втрачалися характерні та унікальні риси архітектури певної вулиці чи району міста [1].

Формування терміну *урбіцид* відбулося в 1990-х рр. в роботах американського філософа М. Бермана. На прикладі руйнування кварталів Нью-Йорка для подальшого перепланування міського середовища, вчений звертає увагу на проблеми, які за такої ситуації виникають. Він розглядає фізичне знищення будівель, міста чи його частини як «урбіцид», де місто є субстратом, на якому може пустити коріння ідентичність. У разі руйнуванні міста такий субстрат

втрачається, тож й ідентичність вже більше не може прижитися [2].

Деякі вчені розглядають урбіцид невід'ємно від геноциду. За визначенням М. Бонайна, урбіцид — це політична та стратегічна діяльність, спрямована на руйнування міської структури і міського простору, з метою контролю, придушення та дискримінації міського населення [3]. Дж. Егню стверджує, що руйнування міського середовища має на меті не лише завдати матеріальної шкоди, а й підірвати волю супротивника до опору [4].

У сучасному розумінні поняття «урбіциду» здебільшого трактується одночасно і як «насилля над містом», його інфраструктурою, архітектурою, плануванням, і як «насилля над мешканцями міста» [5]. Адже внаслідок руйнування середовища містянам доводиться або адаптуватися до нових реалій життя, або мігрувати/їхати в інше місце. Унаслідок як першого, так і другого мешканці міста ризикують втратити свою

ідентичність, яка з містом співвідносилась і ним зумовлювалась.

Передумовою для ширшого наукового погляду на руйнування міст стали війни, зокрема Друга світова війна та війни на території колишньої Югославії. Недарема більшість сучасних робіт про урбіцид написано на прикладах зруйнованих міст Боснії та Хорватії [6].

В українській науковій літературі до повномасштабного вторгнення проблемам урбіциду приділялась недостатня увага. Свого часу Р. Сливка порушив питання дослідження проявів

і наслідків урбіциду на території пострадянського простору, зокрема він акцентував особливу увагу на Донбасі, де внаслідок бойових дій, що розпочались 2014 р. значна кількість населених пунктів зазнала руйнувань [7]. На тлі повномасштабного вторгнення російських військ в Україну увага до проблематики урбіциду стрімко зростає. З'явилась ціла низка наукових публікацій, присвячених проблемам війни, окупації територій країни, урбіциду. Серед суспільних географів передусім варто згадати праці К. Мезенцева [8, 9, 11], Д. Мальчикової, І. Пилипенка [10], Г. Підгрушного [11] та ін.

Виклад основного матеріалу

До початку повномасштабної вторгнення унікальність Маріуполя визначалась низкою чинників, серед яких провідну роль відігравав потужний виробничий та людський потенціал, поліфункціональний статус міста, що проявлявся як на національному, так і на міжнародному рівнях, фокусне суспільно-географічне положення на лінії геополітичного розлому, який активізувався із початком російсько-української війни у 2014 р.

У межах території Маріупольської міської ради сформувалась так звана Маріупольська агломерація, яка крім самого міста Маріуполя охоплювала селища Сартана, Старий Крим, Талаківка. Чисельність населення цієї агломерації станом на 1 січня 2021 р. склала 451,7 тис. осіб, з них 431,9 — проживало безпосередньо в місті Маріуполь.

Водночас більш ніж 250-річна історія міста демонструє різноманітну динаміку чисельності його населення. Найбільшу чисельність населення в місті Маріуполі було зафіксовано 1989 р. — 518,9 тис. осіб. У попередні періоди (за винятком 1917–1922 рр. і 1941–1944 рр.) спостерігалась досить стійка тенденція зростання чисельності населення міста, яка зумовлювалась активним розвитком містоформуючих видів господарської діяльності, насамперед металургійної промисловості. Стрімкому зростанню населення міста сприяло будівництво залізниці (1882 р.), глибоководного порту (1889 р.), металургійних заводів бельгійського акціонерного товариства «Провіданс» (1897 р.), та «Азовсталь» (30-ті роки ХХ ст.), прокатного стану «3600» на металургійному комбінаті «Азовсталь» (70-ті роки ХХ ст.) [12] та ін.

З кінця 80-х років ХХ ст. намітилась стала тенденція до скорочення чисельності населення міста, що було пов'язано із загальною депопуляцією в країні. Проте темпи скорочення населення Маріуполя за період 1989–2015 рр. були

дещо нижчими, ніж у середньому для міст України. Вони становили відповідно –11,9 % та –14,2 %. На нашу думку, це слід пов'язувати зі стійким функціонуванням виробничої бази Маріуполя, що забезпечувало цілком прийнятний рівень доходів і добробуту населення. Проте з початком російської інтервенції на сході України та бойовими діями на території Приазов'я та в самому Маріуполі, у 2014 р. темпи скорочення його населення суттєво зросли. За період 2015–2021 рр. вони склали –4,6 %, тоді як у середньому по містах країни в цей період темпи скорочення населення становили лише –1,8 %.

Історичні передумови формування і розвитку міста Маріуполя залишили помітний слід на соціально-економічній та етнічній структурі населення. Переважна мова побутового спілкування — російська. Помітну роль у становленні ідентичності мешканців Маріуполя відіграли процеси русифікації, які мали місце впродовж усієї історії існування міста. Російська мова впроваджувалась в освіту, діловодство та інші сфери життя, особливо інтенсивно після Другої світової війни, коли місто активно відбудовувалось. Це супроводжувалось процесами трудової міграції на території Донбасу та Приазов'я з інших регіонів колишнього СРСР, зокрема з російської периферії та українських сіл, що постраждали від Голодомору 1932–1933 рр. Крім того, на керівні посади в управлінні міста та на підприємствах часто призначалися вихідці з Росії, які впроваджували політику уніфікації населення і конструювання ідентичності «радянської людини» [13].

Численні дослідження та соціологічні опитування впродовж багатьох років фіксували симптоматику населення міста до проросійських політиків і Росії, що стало своєрідним проявом ностальгії за радянським періодом (в сприйнятті багатьох

Росія ототожнювалася з СРСР). Однак сепаратистські ідеї не мали успіху та не знайшли достатньої підтримки в 2014 р., коли місто за доволі короткий час було повернено під контроль української влади.

Після захоплення російськими окупантами Донецька у 2014 р. обласний центр фактично втратив свої адміністративні, економічні та соціальні функції для неокупованої частини області. Натомість ці функції перейняли на себе міста Краматорськ і Маріуполь. Останній, з огляду на більшу кількість населення та потужніший промислово-економічний потенціал, а також завдяки вдалим інвестиційним та управлінським рішенням, за останні роки перетворився в одне з найбільш розвинених та інноваційних міст південного сходу України. Маріуполь став своєрідною «вітриною вільної України», у той час, як окуповані території Донбасу були «вітриною русского мира», зі зруйнованою промисловістю та економічною деградацією окупованого регіону загалом. Завдяки економічним успіхам, інформаційній політиці та посиленню ролі Маріуполя як важливого українського культурного осередку на сході країни ностальгійні та проросійські настрої поступово втрачали свої позиції в місті [14].

Ще з 2014 р. місто було важливим оборонним вузлом із потужним і мотивованим військовим гарнізоном у складі підрозділів Збройних сил України, Національної гвардії, зокрема полку «Азов», прикордонної служби, територіальної оборони, поліції.

Знищення Маріуполя стало можливим лише внаслідок безперешкодного вторгнення ворога з Криму на материкову частину України, його подальшого стрімкого просування на схід та повної блокади міста. Вочевидь російські загарбники не були обізнаними щодо змін в соціально-політичному середовищі міст, які вони збиралися захоплювати, тому припускали, що й жителі Маріуполя не чинитимуть спротиву. Однак маріупольський гарнізон героїчно тримав оборону аж до 20 травня 2022 р., коли «влада України віддала наказ захисникам Маріуполя припинити оборону міста та зберегти життя бійців» [15]. Багато хто з оборонців міста були мешканцями Маріуполя [16]. Загалом битва за Маріуполь тривала 86 днів, 82 з яких захисники міста перебували в повному оточенні.

З військової точки зору, місто і його забудова в будь-якій битві відіграють роль «фортеці», специфіку планування якої можна використовувати з оборонною метою. Російські війська намага-

лися використати особливості планувальної структури міста, щоб завдати якомога більшої шкоди й зламати опір українських оборонців.

Планувальна структура Маріуполя формувалась у процесі його історичного розвитку під визначальним впливом розбудови господарського комплексу, природних чинників, транспортно-географічного положення тощо (рис. 1). Особливості планувальної структури міста були визначальними в багатьох моментах оборони міста, що також відобразилося на масштабах і характері руйнувань.

Через Маріуполь із півночі на південь до Азовського моря протікає річка Кальміус, що ділить місто на правобережну (із трьома адміністративними районами — Кальміуським, Приморським та Центральним) та лівобережну частини (Лівобережний адміністративний район). Значну частину площі міста займають промислові зони підприємств (ММК імені Ілліча, Азовсталь, Азовмаш та ін.). Південні квартали міста виходять до узбережжя Азовського моря, тут розміщені порт, рекреаційні зони та частина промислових зон.

Житлова забудова міста неоднорідна. Великі масиви багатоповерхової забудови розташувалися в безпосередній близькості до ММК імені Ілліча та ММК Азовсталь, які слугували своєрідними «центрами тяжіння». У цих мікрорайонах проживали переважно працівники цих заводів, вони були найбільш густонаселеними. Також масиви багатоповерхової забудови розташовувалися на західних (мікрорайон Західний) та східних (мікрорайон Східний) околицях на в'їзді в місто, простягалися вздовж важливих внутрішньоміських транспортних магістралей (проспект Будівельників, проспект Металургів, проспект Миру, вулиця Азовстальська, проспект Перемоги тощо), які сполучали промислові об'єкти з іншими районами міста: ліво- і правобережжя міста, із центральною частиною («старим містом»), портом. Малоповерхова забудова (переважно індивідуальна), яка фрагментарно присутня в Маріуполі й «чергується» із багатоповерхівками — це залишки сільських населених пунктів (Новоселівка, Карасівка, Аджахи та ін.), які було включено до складу міста внаслідок пришвидшеної розбудови та активного промислового розвитку після Другої світової війни.

Неоднорідна і строката просторова структура Маріуполя зі значними за площею промисловими зонами, особливості якої вміло використовували оборонці міста, стала на заваді швидкому

Умовні позначення

	виробничі території селищні території:		території сільськогосподарського призначення
	малоповерхова та садибна забудова		резервні території
	багатоповерхова забудова		водні об'єкти
	ландшафтно-рекреаційні території		адміністративні межі міста

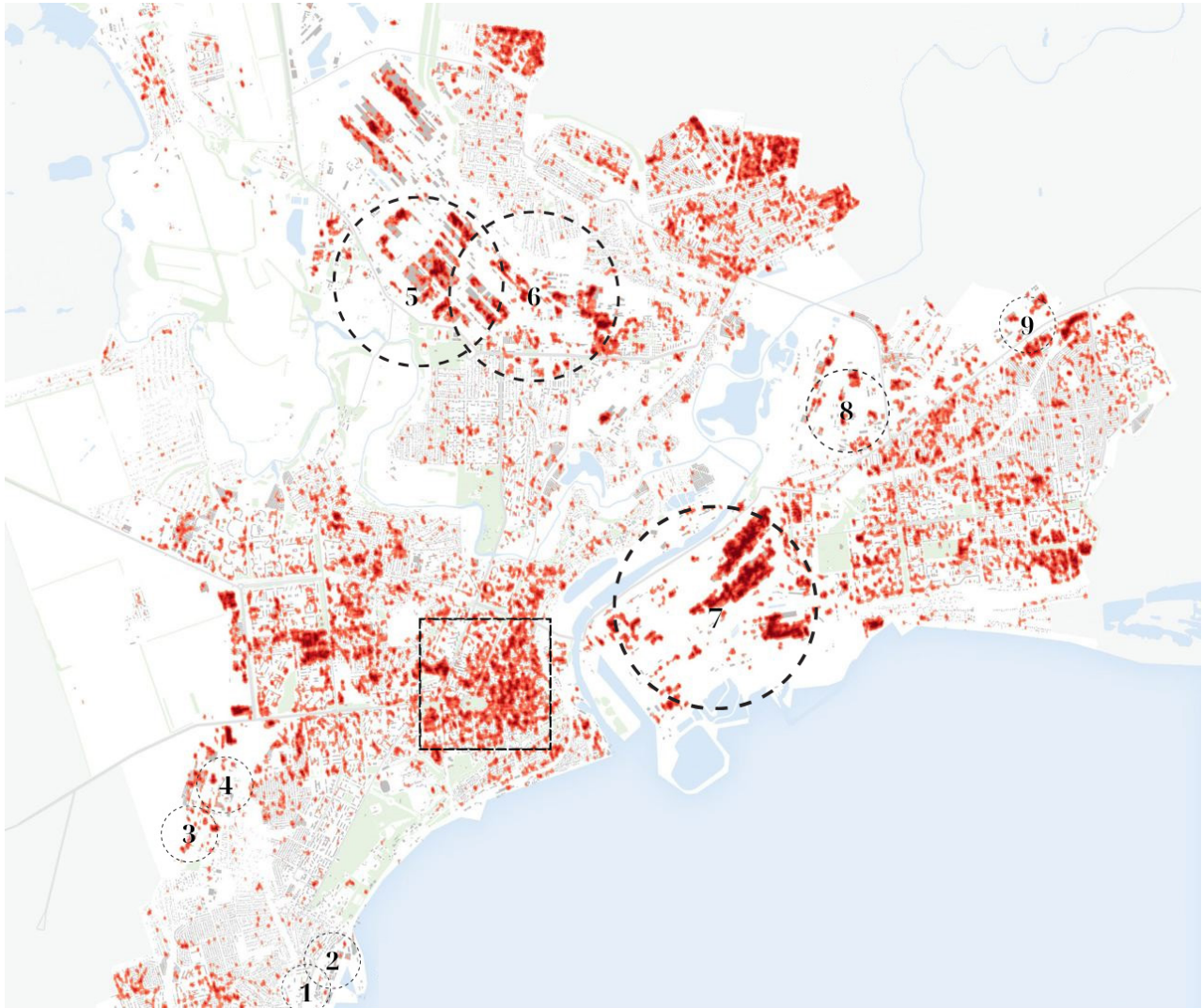
Основні містоформуючі підприємства Маріуполя

1. Маріупольський морський торговельний порт	6. ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча
2. Азовський судноремонтний завод	7. ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»
3. ПАТ «Керамік»	8. ПП «Будмаш»
4. ТОВ «Магма»	9. ТОВ «Сателіт»
5. ВАТ «Азовмаш»	

Рис. 1. Функціонально-планувальна структура м. Маріуполя до 24.02.2022 р.
(складено авторами згідно з даними [28])

просуванню російської армії під час численних штурмів. Упродовж наступних місяців оборони це призвело до масштабних руйнувань міської інфраструктури, житлової та промислової забудови, які, відповідно, призвели до значних людських жертв.

Під час оборони міста найбільших ушкоджень зазнали декілька районів: центральна частина, промислові зони ММК імені Ілліча та Азовсталі, а також прилеглі до них житлові квартали і околичні житлові масиви Східний та Західний.

Умовні позначення

центральна історична
частина міста

виробничі території

Рівень руйнуваннябудівель, %

0

100

Основні містоформуючі підприємства Маріуполя

1. Маріупольський морський торговельний порт
2. Азовський судноремонтний завод
3. ПАТ «Керамік»
4. ТОВ «Магма»
5. ВАТ «Азовмаш»

6. ПрАТ «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча
7. ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь»
8. ПП «Будмаш»
9. ТОВ «Сателіт»

Рис. 2. Руйнація м. Маріуполя в результаті російської військової агресії в лютому — квітні 2022 р. (складено авторами згідно з даними [17])

Хронологія вторгнення і характер ведення бойових дій вказують на те, що першими 24 лютого 2022 р. постраждали східні околиці міста (мікрорайон Східний) та Лівобережний район загалом. З 1 березня 2022 р., коли російським військам вдалося закріпитися в Бердянську (західніше Маріуполя) та Волновасі (на

північ від міста), Маріуполь опинився в блокаді а основні транспортні артерії, що вели до міста, було перекрито. Саме на березень-квітень припадає пік військової активності та руйнувань інфраструктури, житлового фонду.

При просуванні вглиб міста, російські військові завдавали все сильніших ударів і руйну-

вань міській забудові. Через особливості планування та просторову організацію Маріуполя основними осередками ударів росіяни обрали центральну частину міста та густонаселені великі багатоповерхові житлові масиви вздовж основних шляхів просування армії в місто (проспект Миру — із заходу, проспект Нахімова — з південного заходу, проспект Металургів — з півночі, проспект Перемоги та вул. Азовстальська — зі сходу). А також, що цинічно — військовими цілями стали місця можливих укриттів (промислові підприємства, торговельні та спортивні центри, освітні та медичні заклади) [17].

Чи не найбільших руйнувань зазнали об'єкти заводу «Азовсталь» та його околиць, оскільки саме завод був останнім рубежем оборони міста. Тож градієнт руйнувань у Лівобережному районі посилюється із наближенням до території заводу.

За даними аналізу супутникових знімків рівень руйнувань споруд у місті складає приблизно 50%. Майже 90% міської інфраструктури та комунікацій повністю зруйновано. За березень–квітень 2022 р. в Маріуполі зруйновано 11 тис. приватних будинків. Ще 38 тис. було пошкоджено. Занесено, або зруйновано 1 350 багатоповерхових будинків (всього в місті їх налічувалось 2 600). Зазнали масштабних руйнувань також об'єкти соціальної сфери, зокрема освітні, медичні, релігійні центри, державні установи, об'єкти сфери торгівлі та рекреації [18, 19] (рис. 2).

Російська сторона приховує інформацію про масштаби руйнування в Маріуполі, кількість жертв серед цивільного населення, сучасну соціально-економічну ситуацію. Офіційної інформації дуже мало, більшість даних про наявну ситуацію в місті вдалося знайти на основі медіаскринінгу та аналізу неформальних джерел (соціальні мережі, месенджери, OSINT-розслідування). Очевидці та активісти засвідчують проведення окупаційною владою повсюдного цілеспрямованого знесення пошкоджених будівель, яке здійснюється без пошуку можливих останків загиблих мешканців. Водночас «стирають» значущі риси й образ міста, знищуючи навіть малопошкоджені, але домінантні, ідентифікаційно важливі для міста об'єкти. Прикладами цьому можуть слугувати знищення Маріупольського драматичного театру, будинку з годинником — історичної пам'ятки в центрі міста, тренувальної бази футбольного клубу «Маріуполь» (на місці якої окупаційна адміністрація розпочала будівництво «суворовського училища») та ін. Постражда-

дали також і численні монументальні твори — мурали, мозаїки та панно Маріуполя, серед яких твори видатних митців (зокрема Алли Горської, Віктора Арнаутова). Більшість об'єктів культури та музеї міста було розграбовано, а уціліле майно та експонати вивезено.

До низки соціально-економічних та екологічних проблем у місті додалися ще і складна демографічна (високий рівень смертності та практично відсутня народжуваність) і криміногенна ситуації. Останнє зумовлено засиллям великої кількості військових, яких заселили в уцілілі будинки та квартири та завезенням великої кількості маргіналізованих мігрантів для розчищення руїн. Як засвідчують очевидці, це переважно вихідці із депресивних регіонів Росії та центральноазійських країн. За експертними оцінками станом на 2023 р. їхня чисельність складала щонайменше 60 тис. осіб і далі стрімко зростає [20]. Окупанти цілеспрямовано докорінно змінюють етнічну структуру населення міста.

У результаті бойових дій, станом на 1 жовтня 2022 р. за різними оцінюваннями в місті загинуло від 20 до 85 тис. цивільних осіб. На цей час міська рада Маріуполя оцінює кількість мешканців, що залишились у місті, у цифру орієнтовно 100–120 тис. осіб. Частина міських жителів депортували до Росії. Окупаційна влада вказує їх як «евакуйованих», надаючи цифру у приблизно 140 тис. осіб, однак ця цифра викликає в спеціалістів сумніви. Частина мешканців міста змогла самостійно евакуюватися на підконтрольну територію України та за кордон через територію Росії (близько 100–150 тис. осіб). Точні дані встановити наразі неможливо, оскільки місто все ще перебуває під окупацією і будь-яка офіційна статистика відсутня та/або приховується. Крім того, вцілілих мешканців Маріуполя піддавали примусовій «фільтрації» з метою виявлення та затримання осіб із проукраїнською позицією [21].

Зрозуміло, що такі серйозні руйнування і втрати позначаться на майбутньому зовнішньому вигляді, просторовій структурі, ролі і функціях Маріуполя. Його економічний потенціал та людський капітал фактично знищено.

Окупаційна влада не має реалістичного бачення подальшого відновлення і розвитку Маріуполя і декларує популістські наміри відновити місто за три роки. Водночас, згідно з планом окупантів, відбудовуватимуть насамперед історичний центр міста, у той час, як найбільш постраждали багатоповерхові житлові масиви,

де люди, власне, і потребують житла, планується відбудувати значно пізніше. Такі далекі від реальності плани мають на меті лише закріплення військово-логістичної функції Маріуполя на Азовському морі, як одного із низки форпостів у сухопутному коридорі до Криму [19]. Водночас на розчищених від руїн приморських ділянках ведеться активне спорудження житла, що продається на російському ринку нерухомості. Приваблені можливістю мати «квартиру в Маріуполі з краєвидом на море» росіяни почали масово скуповувати житло в місті [22].

Отже, масштабний урбіцид Маріуполя та геноцид його населення стали лише першим етапом складнішого процесу повного переродження міста, що охоплює заміну його містоформуючої бази, планувально-функціональної структури, населення з його демографічними характеристиками, освітнім рівнем, ідентичністю. Користуючись загальнонауковою термінологією цей процес може бути визначений як «міська трансмутация» (від. лат. *trans* — наскрізь; *mutatio* — заміна). Історія знає небагато таких прецедентів. Одним із них є міська трансмутация Кенігсберг-Калінінград.

Плани повоєнного відновлення і розвитку Маріуполя є і в українській центральній та місцевої влади, однак, поки місто перебуває під окупацією, вони мають декларативний характер. Одну із можливих візій майбутнього Маріуполя після деокупації представила міська рада Маріуполя в грудні 2022 р. в межах проекту “*Mariupol Reborn*” — план відбудови міста, з урахуванням відомих на той момент масштабів руйнувань. У обговоренні взяли участь представники влади, USAID, європейські банки, представники компанії *System Capital Management*, журналісти та громадські активісти. Залучили також відомих урбаністів, зокрема Ф. Трефальса. Головна ціль — «створити не радянське місто, де вся інфраструктура заточена на виробництво, а створити місто

для людини». Автори концепції наголошують на тому, що перш за все необхідно відновити критичну інфраструктуру, створити прийнятні побутові, соціальні умови для тих, хто залишився в Маріуполі й для тих, хто повернеться після деокупації [23, 24, 25, 26].

Очевидно, що в будь-якому випадку концепція відбудови міста передбачатиме зміну його функціонального типу. Пов'язано це із тим, що повне відродження чорної металургії Маріуполя в процесі його післявоєнної відбудови є досить проблематичним. Через припинення видобутку та збагачення руди в Керченському залізорудному басейні в 90-х роках ХХ ст., чинник зручного транспортно-географічного положення припинив відігравати провідну роль у розвитку металургійного комплексу Маріуполя. Запорукою його ефективного функціонування на початку ХХІ ст. стали основні засоби металургійного та супутніх виробництв, які були створені в попередні історичні періоди і характеризувалися гігантськими масштабами. Обидва металургійні комбінати Маріуполя без перебільшення являли собою «міста в місті». Нині вони знищені. Передумови для відродження чорної металургії загалом втрачено. Водночас генеральний директор «Метінвест Холдингу» Ю. Риженков не виключає можливості розбудови окремих металургійних виробництв за «зеленими технологіями» [27].

Усе це актуалізує низку питань щодо відродження Маріуполя. Ключовими серед них є визначення перспективної містоформуючої бази, оптимальної чисельності населення та площі міста тощо. Особливої гостроти сьогодні набуває необхідність забезпечення соціально-психологічної тяглості між знищеним та відродженим Маріуполем. У зв'язку із цим, слід вважати, що центральна частина міста, принаймні її основні історичні споруди, які визначали образ Маріуполя, мають бути відновленими.

Висновки

Наймасштабніших проявів урбіциду в результаті російської військової агресії зазнали індустріальні міста південного сходу України, де певною мірою зберігалися ностальгічні прорадянські настрої. Головний удар ворога був спрямований на Маріуполь — провідний металургійний центр України, великий транспортний вузол та освітньо-культурний центр, де останнім часом відбувалась помітна трансформація ідентичності населення в напрямку посилення патріотичних

проукраїнських настроїв. Захисники Маріуполя проявили безпрецедентний героїзм та стійкість в обороні міста. Його облога та практично повна руйнація стали можливими лише внаслідок безперешкодного вторгнення ворога з окупованого Криму на материк і швидкого просування в бік Маріуполя. Розміщення вогнищ опору та масштабні руйнування в різних частинах міста визначались переважно особливостями його забудови та планувальної структури. Тотальний

урбіцид Маріуполя і геноцид його населення стали лише першим етапом складнішого процесу повного переродження міста. Він охоплює повну заміну містоформуючої бази, планувально-функціональної структури, населення з його демографічними характеристиками, освітнім рівнем, ідентичністю. Цей процес визначається нами як міська трансмутація.

Література [References]

- Huxtable, A. L. (1968). *Lessons In Urbicide*. NYT, December 22, 1968, Section D, Page 33. URL: <https://www.nytimes.com/1968/12/22/archives/lessons-in-urbicide.html>
- Berman, M. (1996). *Falling Towers: City Life After Urbicide*. Geography and Identity: Living and Exploring Geopolitics of Identity. Maisonneuve Press, Washington, DC. 172–192.
- Bonine, M. (2009). *Middle East and North Africa*. International Encyclopedia of Human Geography. Amsterdam: Elsevier. Vol. 4: 82–88.
- Agnew, J. (2009). *Killing for Cause? Geographies of War and Peace*. Annals of the Association of American Geographer. No. 5:1054–1059.
- Coward, M. (2009). *Urbicide. The politics of urban destruction*. Abingdon: Routledge.
- Coward, M. (2004). *Urbicide in Bosnia. Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Blackwell, Oxford. — pp. 154–171.
- Slyvka, R., Glukhaniuk, B. (2017). *Spatial features of military urbicide in post-soviet space*. V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine. Region-2017: optimal development strategy: materials of the international scientific and practical conference. 63–65. [In Ukrainian]
[Сливка Р., Глуханюк Б. Просторові прояви військового урбіциду на пострадянському просторі. Регіон-2017: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Харків, 19–20 вересня 2017 р.). Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 63–65.]
- Coward, M., Mezentsev, K. (2022). *Urbicide is the “murder of the city.” Unfortunately, there are many forms and types of this phenomenon*. LB.ua. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantyn_mezentsev.html [In Ukrainian]
[Ковард М., Мезенцев К. Урбіцид — це «вбивство міста». Форм і видів цього явища, на жаль, існує чимало. LB.ua. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/25/540194_martin_kovard_kostyantyn_mezentsev.html
- Mezentsev K., Mezentsev O. (2022). *War and the city: Lessons from urbicide in Ukraine*. Czasopismo Geograficzne, 93(3): 495–521. DOI: <https://doi.org/10.12657/czageo-93-20>
- Malchukova, D., & Pylypenko, I. (2022). *Occupation urbicide: urban experience and everyday practices of the population (a case of Kherson, Ukraine)*. Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya [Економічна та соціальна географія], 88, 6–15. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15>.
- Gnatiuk, O., Mezentsev, K., & Pidgrushnyi, G. (2022). *Rethinking of identity under war: Pryazovia renaissance and regional centre ambitions in Mariupol before 2022*. Hungarian Geographical Bulletin, 71(3), 271–286. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.71.3.4>
- GMK Center. *Ilyich Iron and Steel Works of Mariupol*. URL: <https://gmk.center/en/manufacturer/ilyich-iron-and-steel-works-of-mariupol/>
- Kahanov, Yurii. (2019). *Homo Sovieticus Identity Construction (1953–1991): Case of Ukraine*. Zaporizhzhia, Inter-M, 432 p. [In Ukrainian]
[Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с., іл.]
- Assessment of the Soviet past: May 2020*. KYIV INTERNATIONAL INSTITUTE OF SOCIOLOGY. PRESS RELEASES AND REPORTS. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1> [In Ukrainian]
[Оцінка радянського минулого: травень 2020 року. Київський Міжнародний Інститут Соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=950&page=1>]
- The authorities ordered the defenders of Mariupol to stop the defense of the city and save the lives of the fighters, — the commander of «Azov»*. (2022). LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2022/05/20/517434_vlada_viddala_nakaz_zahisnikam.html [In Ukrainian]
[Влада віддала наказ захисникам Маріуполя припинити оборону міста та зберегти життя бійців, — командир «Азова». LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2022/05/20/517434_vlada_viddala_nakaz_zahisnikam.html]
- Tracking the Russian invasion of Ukraine. Mariupol (Maps)*. (2022). TEXTY.ORG.UA. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106377/vidstezhennya-rosijskoho-vtorhnennya-v-ukrayinu-mariupol-karty/> [In Ukrainian]
[Відстеження російського вторгнення в Україну. Маріуполь (Карти). TEXTY.ORG.UA. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106377/vidstezhennya-rosijskoho-vtorhnennya-v-ukrayinu-mariupol-karty/>]

17. *After More Than a Month of Fighting, Much of Mariupol Lies in Ruins. The key Ukrainian port city has seen some of the fiercest urban warfare since the Russians invaded.* (2022). THE WALL STREET JOURNAL. URL: https://www.wsj.com/articles/mariupol-in-ruins-11650132943?reflink=share_mobilewebshare&fbclid=IwAR1FXd2_A-InoBzJzolAxIdD1sJh-fxATONCSwwDTyN3zAv9vVRozrOLDaME
18. *UADamage. AI GIS platform a platform for automatic remote sensing using satellites and drones.* URL: <https://uadamage.info>
19. *A human shield made from the citizens: how are the Russians “rebuilding” the captured Mariupol?* (2023). Molnar OSINT Agency. URL: <https://molnar.com/en/blog/fake-rebuilding-of-mariupol>
20. *40,000 Russians were brought to Mariupol — the mayor’s adviser.* (2023). Suspilne. News. URL: <https://suspilne.media/466487-u-mariupol-zavezli-40-tisac-rosian-radnik-mera/> [In Ukrainian]
[У Маріуполь завезли 40 тисяч росіян — радник мера. Суспільне. Новини. URL: <https://suspilne.media/466487-u-mariupol-zavezli-40-tisac-rosian-radnik-mera/>]
21. *87,000 dead have been documented in Mariupol — the number is not final.* (2022). BUKVY. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahyblykh-tsyfra-ne-ostatochna/> [In Ukrainian]
[У Маріуполі задокументовано 87 тисяч загиблих — цифра не остаточно. БУКВИ. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/u-mariupoli-zadokumentovano-87-tysiach-zahyblykh-tsyfra-ne-ostatochna/>]
22. *Apartment in Mariupol with a sea view: Russians began to buy housing in the city.* URL: <https://www.mk.ru/economics/2023/07/25/kvartira-v-mariupole-s-vidom-na-more-rossiyane-nachali-skupat-zhile-v-gorode.html>
[Квартира в Маріуполі з видом на море: росіяне почали купувати житло в місті. URL: <https://www.mk.ru/economics/2023/07/25/kvartira-v-mariupole-s-vidom-na-more-rossiyane-nachali-skupat-zhile-v-gorode.html>]
23. *Mariupol Reborn. In Kyiv, a plan to restore Mariupol was presented.* (2022). 0629.com.ua. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3494366/mariupol-reborn-v-kievi-prezentovali-plan-vidnovlenna-mariupola-foto> [In Ukrainian]
Mariupol Reborn. У Києві презентували план відновлення Маріуполя. 0629.com.ua. URL: <https://www.0629.com.ua/news/3494366/mariupol-reborn-v-kievi-prezentovali-plan-vidnovlenna-mariupola-foto>
24. *Mariupol Reborn. Plan rebirth cities of Mariupol.* URL: <https://remariupol.com>
25. *“Mariupol Reborn” project: how much has been lost and what is the plan for reviving Mariupol.* (2022). Suspilne. Media. URL: <https://suspilne.media/314628-mariupol-reborn-plan-vidrodzenna-mariupola-u-kievi-prezentovali-strategiu-vidbudovi-mista-marii/> [In Ukrainian]
[Проект “Mariupol Reborn”: скільки втрачено та який план відродження Маріуполя. URL: <https://suspilne.media/314628-mariupol-reborn-plan-vidrodzenna-mariupola-u-kievi-prezentovali-strategiu-vidbudovi-mista-marii/>]
26. *Avdeev, O. (2022). The European experience of urban regeneration after the war and its adaptation in Ukraine.* Nerukhomi.ua. URL: <https://nerukhomi.ua/ukr/news/lyudi/evropejskij-dosvid-vidrodzhennya-mist-pislya-vijni-ta-jogo-adaptatsiya-v-ukraini.htm> [In Ukrainian]
[Авдеев О. Європейський досвід відродження міст після війни та його адаптація в Україні. Nerukhomi.ua. URL: <https://nerukhomi.ua/ukr/news/lyudi/evropejskij-dosvid-vidrodzhennya-mist-pislya-vijni-ta-jogo-adaptatsiya-v-ukraini.htm>]
27. *The restoration of Mariupol metal processing plants using «green» technologies is possible in 3–5 years — «Metinvest».* (2023). Ekonomichna Pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/6/701964/> [In Ukrainian]
[Відновлення меткомбінатів Маріуполя за «зеленими» технологіями можливе за 3–5 років — «Метінвест». Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/news/2023/07/6/701964/>]
28. *Center of Expert Services, Mariupol.* URL: <http://www.expert.dn.ua/Map/mariupol3.html> [In Russian]
[Центр Експертных услуг г. Мариуполь. Карта Мариуполя. Оценка недвижимости, оценка земли, земельных участков. URL: <http://www.expert.dn.ua/Map/mariupol3.html>]

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024

Для цитування [For citation]

Підгрушний Г. П., Сікорська Л. Б. Нищення українських міст під час російської агресії (суспільно-географічний аналіз на прикладі Маріуполя). Укр. геогр. журнал, № 1, 2024. С. 30–39. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.01.030>

Pidgrushnyi, G. P., & Sikorska, L. B. (2024). *Destruction of Ukrainian Cities During the Russian Aggression (Socio-Geographical Analysis Based on Mariupol)*. Ukr. Geogr. Zh. No. 1: 30–39. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2024.01.030>